

Beneška Slovenija

(Dalje.)

Svet se polagoma dviga in je deloma zarasel z nizkim grmovjem. Med njimi so široke struge, to so travnati prehodi, po katerih živina prehaja in se obenem pase. Tudi vrh Ivanca je porasel večinoma z nizkim rakitovjem (*Alnus viridis*).

Razgled z Ivanca je lep, posebno proti severu; vidijo se vsi dolgi grebeni nad Beneško Slovenijo: od Breškega Jalovca 1615 m dolga postat⁷ do Velikega Karmana 1710 m (Monte Chiampon) nad Huminom.

Na severozahod od Jalovca naprej se vleče rajda Kobariškega Stola 1668 m. Tik pred teboj na sever je gromada Razórnja 1228 m in Lubje do 1124 m, med njima pa globoko debro Nadiže. Onkraj Nadiže košati stožec Matajurja 1643 m, ki se niža v zelenem slemenu do prehoda na Livku in gre čez Kuk 1243 m dalje po Kolovratu, ki v Ježi 929 m zavije proti jugu do Korade 812 m na nekdanji avstrijsko-italijanski meji zahodno nad Gorico. Nad te zaporedne vrste v ozadju se pa dvigajo visoki alpski vrhovi od Krna do Kanina, na vzhodu visoki Triglav, daleč na zahodu pa Kadorski Dolomiti; na zahod pred teboj zeleni gozdnati hribovi Vrh Krnice 991 m ter v loku na severu Na Grad 984 m, Javor 1094 m, Čufine 1096 m. Od Breškega Jalovca dol se vleče Tepanski Rob preko Predoline 832 m. Tepanski Rob se naslanja na Jalovec ter se izgubi v njegovem vrhu. Ta veliki gorski lok deli Beneško Slovenijo na dvoje: na Trsko in Nadiško Krajino. Posebno poleti, ko je Furlanska nižina zarjavela od solnčnega gara, tvori ta zeleni lok pravi kontrast. Spominjala me je ta krajina vsekar na zeleno Irsko.

Najlažji in navadni pristan na Ivanac od juga je iz Fojde, do prve slovenske vasi Strmác ali Grmešica 317 m, tri in pol kilometra nad Fojdo. Do tu vede izza vojne vozna cesta, odtod naprej pa gre polaštana⁸ tovorna pot na Čeneblo, eno večjih slovenskih vasi na robu hribovja 669 m. V pol ure odtod se stopi na Prevalo 790 m pri kapelici Sv. Antona (La Bochetta) in odtod po slemenu nalahko v dobri uri na vrh Ivanca.

Spomina vredno je, da so se na vrhu Ivanca julija 1866. l. zbirali tajno ponoči slovenski in laški zarotniki proti Avstriji. Bili so furlanski zastopniki iz Čedada in Codroipo in iz slovenskega Podbonesca in Čaneble.

Vreme se je jelo kaziti. Sem in tja je že padla kaka kapljica. Po pregledu hribovja, ki obdaja gorenjo Nadižo, sem se ločil od vodnika; kraj mu je od Ivanca naprej itak postajal nepoznan, radi tega sem krenil sam naravnost po strmih senožetih pod Ivancem »V Dolé«, po katerih vede dobra steza izpod vasi Č r n e g a V r h a do Robedišča.

⁷ postat, -i = Flucht, gorska postat = Bergflucht.

⁸ Laštati = mit Steinplatten belegen; lašta = die Steinplatte. Lastovec, v Lašah, Lastovice je često lastno ime za gore in se zasleduje daleč na zahod.

Na desni strani pota sta Razór in Lubja, nižji hribje v zadnjem delu na levi od Ivanca naprej pa se imenujejo Lute⁹. Ime so mi napovedali mladi pastirji, katere sem naletel na paši.

V Robedišče sem prišel okoli 10. ure, vreme se je obrnilo na bolje. Vas napravi na človeka vtis stare slovenske zadružne naselbine. Hiše ne stoje posamezno, marveč tvorijo sklenjeno vrsto, ena hiša je prizidana drugi, kakor so rodbine priraščale. Večinoma tudi stanujejo sorodniki eden poleg drugega.

Poiskal sem izza časa, ko sem bil v Tolminu sodnik, znanega mi posestnika Valentina Škvora, ki je bil eden nekdanj najbolj drznih tihotapcev na bivši avstrijski meji. Robedišče in sosednje Logje sta bili zadnji vasi na meji. Ob pičlem dohodku od drobnice bi prebivalci obeh vasi težko izhajali, radi tega so oboji služili s prenašanjem sladkorja in tobaka čez mejo; obe vasi sta bili pravi gnezdi drznih tihotapcev. Bogate zaloge so imeli v Kobaridu, od koder so prenesli za tisoče in tisoče kilogramov blaga po dolini Črne Vode in čez Prevalo v Italijo. Marsikateri nosač je v temni in viharni noči poginil v skalnatih robovih nad Črno Vodo, marsikateri je izdihnil pod puško italijanskih carinskih vojakov. Škvor, kateri je od mladih nog tihotapil, je poznal podrobno vso Beneško Slovenijo, posebno pa trski oddel, po katerem je vedla tihotapska pot v Tarčint in Humin. Po vseh slovenskih vaseh je imel svoje pomagače in zaupnike, zaradi tega mi je bil vzoren vodnik in informator.

Ob 11. uri predpoldne sva s Škvorom odrinila iz Robedišča, 672 m nad morjem, in krenila v globoko zarito debro Legrade¹, 410 m, ki je tod tvorila mejo med Avstrijo in Italijo. Na italijanski strani vstric Robedišča leži velika vas Prosnid. Ta vas je v avstrijskih časih mnogo občevala na tolminsko stran in tudi govorica je skoraj enaka oni v Robedišču in v Kobariškem Kotu. Leži na solnčnem obronku 543 m proti severni strani, zavarovana kakor po visokem zidu Korade², 886 m. V Prosnidu se nisem mudil dolgo; pozdravit sem šel le ondotnega duhovnika, poizvedeti pa nisem mogel nič posebnega.

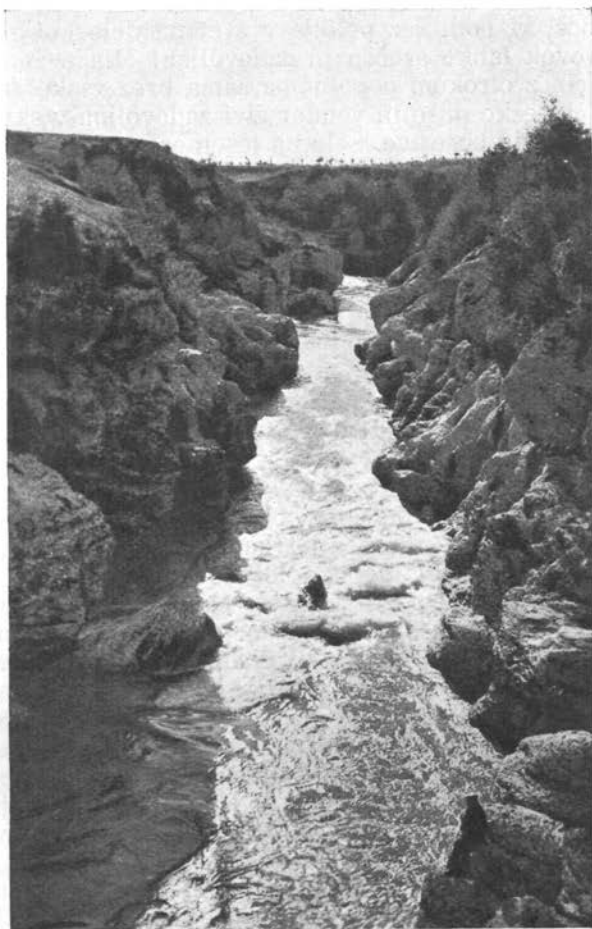
V Prosnid sva prišla s Škvorom kratko pred poldnem ter sva po skromnem kosilu odrinila v največji opoldanski žegi proti severu v strugo gorenje Nadiže. Nebo se je bilo docela ubrisalo. Od leve zahodne strani priteka Beli Potok, v katerega se izteka Bončič. Nadiža

⁹ Luté, namesto plurala Luti, pomeni toliko kakor na Tolminskem lovti — Abstürze. Lovniti z vrati, zaloputniti vrata s silo. Štrekelj ima po Erjavcu za luti pomen: ozka skalnata grapa. To bi deloma ustrezalo ruskemu lotó, Mulde, lotóčina, Hohlweg, vendar morfológično tod in drugod po Tolminskem lovt, lut pomeni Absturz.

¹ Nadižo omenja že v V. veku po Kr. Strabo na podlagi grških pisateljev izza VI. veka pr. Kr., Plinius pa v II. veku po Kr.: Natiso cum Turro profluente Aquilae. Grion v svoji zgodovini mesta Čedadá nanaša besedo Natiso-Nadiža na ime reke Athesis — Adige in reke Atex pri Domodossoli, s predtiklino *n* kakor nekatere druge laške besede (accosto = nascosto, inferno = ninferno).

² Enako ime za vrh 812 m nad Korminom; beseda pomeni istotako = kored — vstricno, kakor zidu podobno masivno goro. Ime se ponavlja za strmo livado nad Idrskim in pri Šturmih pri Livku. V južnem Tirolskem v Val Noce je Córredo. Pleteršnik ima kóred adj. indecl. za ebenbürtig; konja sta kóred — bilden ein schönes Paar.

sama priteče naravnost od severa izpod strmega pobočja Breškega Jalovca. Ob izlivu Belega Potoka je struga precej ravna. Na zemljevidu avstrijskega in tudi italijanskega vojaškega geografskega zavoda je gorenja Nadiža napačno vpisana za dolnji Beli Potok z Lomanjo. Prof. Olinto Marinelli trdi, da Nadiža nastane iz različnih hudournikov, pa se ne ve, kateri je pravi izvirek, ali Beli ali Črni Potok.

Beneška Nadiža pri izteku iz gor

Prof. Rutar pa trdi, da Nadiža nastane iz več vrelcev, a se tudi moti, ker je Nadiža le en sam močan izvirek. Pač pa je višje gori nad njo več manjših vrelcev, to so izvirki Črne Vode. Ne prof. Rutar, ne geograf Marinelli nista vedela za pravi izvir ter sta le ugibala; sama pač nista bila na licu mesta.

Na desni strani struge Nadiže, na majhni gredini že precej pod sklonom višje gredine Srednjega Brda, sva naletela na novo zidano hišico. Ni še bila dograjena, vse je bilo prirejeno le za silo. Mladi

mož s pomočnikom sta še zidala. Nedaleč od hiše je kobacalo v povojih dete, poleg njega je mlada mati grabila seno. Bil je tako idiličen prizor v tej gorski samoti, da sem se nehote ustavil in se nekoliko razgovoril z ženo. Prostodušno mi je povedala, da sta se z možem pred letom ločila iz Brezja, ker jima starši niso dovolili poroke. Izbrala sta si to samoto. Imata toliko travnika, da redita kravo in po pašnikih nekoliko koza. Imata tudi nekoliko njive za krompir. Za ostalo naj bi skrbel mož, ki hodi čez poletje v svet na delo kot zidar. S kako malim je človek lahko srečen in zadovoljen! Mlada žena živi v poletnih mesecih z otrokom popolnoma sama brez vsake družbe. Daleč naokrog ni človeške duše in vendar živi zadovoljna v skrbi za otroka in v trudu za malo posestvo. Šele na jesen se vrača mož in prihranek njegovega dela mora zaleči za skoraj vse hišne potrebe. Kaka radost je sijala z obraza mlade žene, vse razgrete od dela, ko mi je pravila, da je srečna in zadovoljna, da ne potrebuje ničesar razen svojega otroka.

Zamislil sem se pozneje v sopotu³ Nadiže na ta prizor. Ko vali Nadiža svoje rjave slapove⁴ po strmi strugi, ko udarja strela za strela na vrh Jalovca in težki oblaki zagrinjajo dolino, kako hrabro srce mora imeti ta žena v taki samoti! Ali nam priroda v svoji lepoti in grozoti ne ustvarja jakih in močnih duhov, ki se morda čez rodove in rodove pojavijo kot geniji človeški?

Struga Nadiže se dviga vedno strmejše, vsa zametena z orjaškimi rovmi⁵, nekatere so pač do 40 in 50 m³ obsega. Bistra voda Nadiže se komaj zasledi med nanesenimi kamenimi kladami in tvori med njimi sem in tja precej globoke tolmune bistre vode. Skakala in telovadila sva s Škvorom od skale do skale, seveda je večasih spodletelo in nekajkrat sem štrbunknil do pasu v mrzlo planinsko vodo. Škvor mi je pravil, da je hudournik Nadiže ob nevihti strašan. Struga se imenuje Nadiža le od izvira Nadiže navzdol, višje gori nosi ime Črna Voda izpod bregov Jalovca. Črna Voda vali s seboj ogromne količine meli in grušča. Kogar bi nevihta zasačila v soteskah Nadiže, bi bil pač izgubljen. Saj sem na bregu v vejevju olševja zasledil gotovo 4 in 5 m visoko slačje⁶, ki je obviselo na vejevju ob zadnji nevihti. Med potjo sem Škvora večkrat izpraševal po izviru Nadiže, pa me je vedno skrivnostno potolažil, naj počakam, češ, da malokdo pozna pravo mesto, morda kak tihotapec, ki ga nanese tajna pot po strugi Nadiže ali pa kak pastir iz Srednjega Brda, ki iz dolgega časa stika po kotih in naleti na izvirek. Že precej visoko gori v strugi me je zapeljal na levi breg, kjer se je veliko drevo s svojimi vejami nagibalo tako, da je bilo treba veje pridvigniti. Iz podmola⁷ brega je vrel močan curek studenčne vode na dan. Nehote sem se spomnil Nadiže v Planici, vode, ki prav enako kakor Beneška Nadiža dèga

³ sopot, Klamm, med stenami stisnjena struga.

⁴ slap, Wasserschwall — Woge.

⁵ rov, -i, —, ausgerissener Fels.

⁶ slačje, angeschwemmtes Reisig.

⁷ podmol, Uferbruch, Gallerie.

s silo iz pečevja pod Ponco. Šele, ko vidiš nenavadni pojav, postane ti tudi beseda jasna. Beseda Nadiža se pa da razumeti le iz slovenščine. Če so Latinci iz te besede skovali Natissona ter Furlani ob Gradežu Natissa in če ista beseda tudi v samotni Kranjski Planici pomeni isto, je to stvaren dokaz, da so bili slovenski pastirji še pred prihodom Rimljanov naseljeni v teh samotnih gorah. No, kdo je pred 60 leti vedel za Nadižo v Planici in Nadižo pod Breškim Jalovcem? Saj za izvir Beneške Nadiže pred menoj ni vedel noben intelektualca; bil sem prvi turist pri njenem izviru, bila je prava »prvenstvena« tura!

Od Nadiže navzgor voda pojema, struga se ne imenuje več Nadiža, ampak Črna Voda, višje gori po strugi voda le še cvrlja. Čez kake četrt ure se po strugi pride med kamenjem do zadnjega izvirka Črne Vode. Nad izvirkom postaja struga še bolj strma in je docela suha. Tudi Potok na Plazeh, ki se izliva na desnem bregu tik nad izvirkom, je sušica.

Nad izvirkom Črne Vode sva s Škvorom krenila na levi breg, potem po drnu pobočja Jalovske rajde do steze, ki vede po obronkih Gabrovca 1633 m pod Kačarjevo planino iz Breginja proti Brezju. Svet je pust, poln melin in oddorov, do pod Kuclja 900 m, ki je lep stožec nad strugo Črne Vode in Belega Potoka, odet kakor z zelenim plaščem. Celo pobočje dolge rajde gor od Kobarida pa do izvira Tera je sicer travnato, a prestrmo, da ni za pašo goveda. Radi tega tudi v celem prostranem pobočju ni planin; bila je le ena Kačarjeva planina 1058 m zahodno nad Breginjem, sedaj pa, odkar preganjajo drobnico, tudi opuščena. V Kobariškem Kotu so jeli gojiti bolj in bolj govejo živino; radi tega so Breginjci opustili tudi sočno planino na vrhu »Vene na Kucje« 1463 m. Visoka trava tod kaže sledove nekdanje bogate planine; pod njo so veliki bukovi gozdovi Drnohle nad Žago.

Ko sem l. 1918 šel čez ta vrh, sem komaj brodil visoko travo in se preril skozi pravi pragozd na severni strani do vojaške ceste, katero so napravili Italijani ob Učiji.

Prof. Rutar ima za Beli in Črni Potok (Črne Vode) Mali in Veliki Kolenjak, a napačno. Kolenjak je v severnem pobočju Brda 909 m, vrha nad Breginjem proti grapi Potoka na Plazeh, ki se izteka v Črno Vodo.

V velikem ovinku čez gorenjo ruščo se grapo in vrsteče se me-line Črne Vode, Belega Potoka in Lomanje sva s Škvorom zavila na travnato položno gredino, na kateri leži vas Brezje 838 m. Cerkev in del vasi stoji nekoliko nižje 797 m z razgledom na labirint vrhov zadnje Beneške Slovenije. Mimogrede sem se ustavil v župnišču, vendar mi gospod vikar ni mogel povedati nič zanimivega. Duhovniki na samotnih krajih često otopé, da preko enakomernega vsakdanjega življenja ničesar ne vidijo. Edino njih stremljenje je, da bi skoraj dobili boljšo faro nižje doli na gričevju ali v dolini. Koliko narodnega blaga bi nam bili duhovniki po gorah lahko nabrali, ohranili in rešili pozabe! Koliko ljubezni do lastne, če tudi težke grude, do svoje govornice bi lahko navdahnili svojim župljanom in s tem tudi zase zajemali življenja!

S Škvorom sva se poslovila že pod večer, z obljubo, da pojdeva še gotovo skupaj skozi Beneško Slovenijo po tihotapskih potih. Žal, da do tega ni prišlo!

Brezje je samotna vas, najvišja vas Trske Slovenije. Narečje je že težko umljivo. Ustavil sem se v krčmi Giussino, t. j. edini krčmi, ako sploh zasluži to ime. Dobiš le slabega gorskega vina, jajec in kruha.

Večer sem presedel v družčini domačinov ter izpraševal ljudi, ki so me radovedno ogledovali. Kdaj pač izven obmejnega vojaka in finančne straže pride v to samoto svetski človek? Mojemu zanimanju za njih zapuščeno vas in jezik so se prav čudili. Domači kraj jim je bil puščoba, slovenski jezik neumljiv, njih edino poželenje, priti v bogato Furlansko nižino, polno trte in žita. Vendar sem se z njimi končno dobro sporazumel. Gospodar pa je povedal, da je prodal vse svoje posestvo na Brezju, v jeseni se preseli v ravno Furlanijo, kjer je nakupil drugo domačijo.

(Dalje prih.)

Uroš Župančič:

Prvenstveni vzponi

1. Severna stena vzhodnega stebra Široke Peči.

Martuljek vedno vabi plezalca, ki si želi doživetij v prepadnih stenah in na nazobčanih grebenih tega v divji pristnosti še — upamo, dolgo — ohranjenega planinskega sveta.

Le lovci, divji lovci in plezalci si znajo poiskati prehode po kozjih stezah, med ruševjem in preko melin do mogočnih sten, torišča plezalcev. Tak obiskovalec Martuljka se zave, da je sam tudi del narave, čuti se neznansko majhnega v tem mogočnem in silnem morju skal, valujočem proti sinjini neba.

Kadar jaz stopim v Za Ak, se mi zdi, kakor da stojim pred veliko cerkvijo z mnogimi lepo oblikovanimi stolpi.

20. junija 1932:

Murka in jaz sva sedela v ranem jutru nad vstopno stenico v dnu Amfiteatra. Rosa je še krasila travne bilke, solnce še ni popilo te krasote lepega, svežega jutra, le gori v vrhove je pošiljalo svoje prve rdeče žarke. Praznično jutro je bilo za naju. Zasanjala sva vsak svoje misli. Dvoje ljudi različno doume take lepote.

Sanjava Murka je poslala svoj pogled v globino; doli v Za Aku jo je pozdravil šum bistre vode, misli so ostale pri vodi in so se poigravale z valčki, skakajočimi preko belih skal; tam ob potoku so pozdravile Murkin pogled lepe planinske rože, avrikelj, pa encijan in druge. Preko doline je gledala na položne, mehke in zelene Karavanke; oj, le na naši strani varno naše... Mehka ženska duša gre vasovat v vrtove rož, k potokom in na mehke steze, a moška duša se dvigne v stene.